

Mądrość Orientu

Ibn Hazm

O
leczeniu
dusz
i
poskramianiu
wad

Wydawnictwo Dialog (c) Copyright wersja elektroniczna

DIALOG

Ibn Hazm

Traktat o leczeniu dusz,
kształceniu moralności
i poskramianiu wad

Przetłumaczył, opatrzył wstępem i przypisami
Janusz Danecki

Wydawnictwo Dialog (c) Copyright wersja elektroniczna

Wydawnictwo Akademickie DIALOG

Redakcja i korekta

Bronisława Dziejic-Wesołowska

© by Janusz Antoni Danecki

Wydawnictwo Akademickie DIALOG 1998

ISBN (ePub) 978-83-8002-506-6

ISBN (Mobi) 978-83-8002-507-3

Wydanie elektroniczne, Warszawa 2016

Wydawnictwo Dialog (c) Copyright wersja elektroniczna

SPIS TREŚCI

Wstęp

W imię Boga litościwego i miłosiernego!

Rozdział I

Ważny rozdział II

Rozdział III

Rozdział IV

Rozdział V

Rozdział VI

Rozdział VII

Rozdział VIII

Rozdział IX

Rozdział X

Rozdział XI

Rozdział XII

Rozdział XIII

Słownik

Przypisy

Wszystkie rozdziały dostępne w pełnej wersji książki.

*Traktat o leczeniu dusz,
kształceniu moralności
i poskramianiu wad*

napisał najmądrzejszy imam, uczony wezyr
i wzór przenikliwości

Abu Muhammad Ali Ibn Ahmad Ibn Sa'id

Ibn Hazm

Andaluzyjczyk i zahiryta, niech Bóg się nad nim
zmiłuje

*Prosimy Najwyższego Boga o pomoc i łaskę, albowiem
jest on wszechmogący i wszechwiedzący*

Wydawnictwo Dialog (c) Copyright wersja elektroniczna

أَبْنُ حَزْمٍ

الأندلسي

رسالة في مداواة النفوس

وتهديب الأجيال

والزهدي في الرذائل

من كلام الإمام البحر الوزير الحافظ الحجة الإمام النقاد

Wydawnictwo Dialog (c) Copyright wersja elektroniczna

أَبْنُ حَزْمٍ

الأندلسي الظاهري رحمة الله عليه،

ونسأل الله تعالى

الإعانة عنه وكرمه، إنه على كل شيء قدير وبعباده خير بصير

WSTĘP

Ibn Hazm w odróżnieniu od wszystkich niemal klasyków literatury świata arabsko-muzułmańskiego znany jest nie tylko jako autor wielu uczonych dzieł, ale również jako prywatna osoba. W tamtym świecie na pewno był wyjątkową postacią, albowiem odsłonił przed czytelnikami własną duszę, ba, historię swojego życia. Uczynił to w dziele zatytułowanym *Naszyjnik gołębic. O miłości i kochankach* (*Tauk al-hamama fi al-ulfa wa-al-ul-laf*), jedynym muzulmańskim traktacie o miłości, w którym teoretyczne rozważania o uczuciach przeplatają się z osobistymi wyznaniem autora.

Naszyjnik gołębic był młodzieńczą pracą Ibn Hazma, pisał go, kiedy miał niewiele ponad dwadzieścia lat. Gdy po ukończeniu swojego frywolnego (jak na jego czasy) utworu zaangażował się w życie polityczne, a potem oddał pracy naukowej – teologii, filozofii i prawu, wydawało się, że nigdy nie powróci do osobistej refleksji, do rozważań o zabarwieniu sentymentalnym, do własnych przeżyć i doświadczeń. Przyzwyczajenia młodości okazały się jednak silniejsze i Ibn Hazm co najmniej raz jeszcze poruszył w swojej twórczości tę osobistą strunę. Jego traktat o leczeniu dusz, kształceniu moralności i wystrzeganiu się zła, znany też pod skróconym tytułem *Księga moralności i sposobów postępowania* (*Kitab al-achlak wa-as-sijar*) jest takim wyznaniem autora, sprawozdaniem z myśli, jakie go drażyły przez całe życie. Dzieło powstało w ostatecznej wersji prawdopodobnie pod koniec życia Ibn Hazma, ponieważ we wstępie pisze: „W mojej książce zebrałem wiele myśli, którymi z biegiem lat i przemijaniem dni obdarowywał mnie najwyższy dawca rozumu, umożliwiając poznanie przewrotności losu i zmienności zdarzeń. Sprawie tej poświęciłem większość mojego życia”. Ale wcześniej już powstawały różne szkice dzieła, w wyniku czego dysponujemy kilkoma (co najmniej trzema) bardzo się między sobą różniącymi wersjami. Najpełniejszą opracowała E. Riad w 1980.

Przypomnijmy zyciorys tego niezwykłego człowieka. Urodził się 7 listopada 994 roku w Kordobie, stolicy arabskiej Hiszpanii. Jego ojciec był wezyrem na dworze kalifa Iliszama II w czasach, gdy rzeczywistą władzę sprawował regent Al-Mansur, znany w historii

europiejskiej jako Almanzor. Umarł w 1064 roku na głębokiej andaluzyjskiej prowincji w Casa Montija.

Na początek jego życia przypadają czasy świetności kalifatu kordobańskiego, ale właściwie był to ostatni rozbłysk tej gwiazdy islamu, która wkrótce – jeszcze za życia Ibn Hazma – miała przygasnąć i już nigdy nie rozjaśnić dawnym blaskiem. W roku 1009 doszło w Kordobie do walk o władzę między różnymi ugrupowaniami politycznymi, które w roku 1031 doprowadziły do rozpadu kalifatu umajjadzkiego na kilka mniejszych ksiąstewek zwanych *muluk at-tawa'if*. Ibn Hazm, zaangażowany w walki o władzę po stronie Umajjadów, popada w niełaskę i poświęca się pracy naukowej. Osiada w rodowej posiadłości koło Niebli, gdzie pisze około czterystu dzieł teologicznych, logicznych i prawniczych. Wielkiej sławy doczekał się jego zbiór *Kitab al-fisal fi an-nihal wa-al-ahwa wa-an-nihal* (Księga rozpraw o religiach, wyznaniach i sektach) prezentująca różne nurty w islamie oraz poglądy muzułmanów na wyznania niemuzułmańskie. Gatunek ten szybko upowszechnił się na muzułmańskim Wschodzie (skąd zresztą dotarł do Hiszpanii) i wkrótce dzieła tego typu weszły do kanonu arabsko-muzułmańskiej literatury teologicznej. Z innych słynnych dzieł Ibn Hazma powstałych w tym okresie wymienić można traktat logiczny, podręcznik podstaw prawa zahiryckiego *Kitab al-ihkam fi usul al-ahkam* (Księga ustalenia podstaw prawa) czy *Dżamharat ansab al-Arab* (Zbiór genealogii Arabów). Wszystkie te dzieła, jak i wiele innych, doczekały się współczesnej edycji i na trwałe weszły do skarbnicy kultury świata arabskiego.

Nauką, a przede wszystkim problematyką religijną, Ibn Hazm zajął się w wieku lat 26, a więc tuż po napisaniu *Naszyjnika gołębicy*, kiedy prawdopodobnie mocno był zaangażowany w wydarzenia polityczne Andaluzji. Działalność ta zakładała podjęcie nie tylko badań teologicznych, ale również studiowanie prawa i filozofii, stąd tak szeroki zakres tematyki napisanych przez niego książek. W działalności teologiczno-prawnej Ibn Hazm interesował się zahirycką szkołą prawa muzułmańskiego. Szkoła ta w bardzo specyficzny sposób regulowała życie religijne, społeczne i polityczne muzułmanów. Zakładała, że jedynym źródłem prawa jest dosłowny tekst Koranu i tradycji proroka, natomiast odrzucała wypracowane w ciągu wieków metody badań prawniczych. Szczególne znaczenie przywiązywał Ibn Hazm do roli rozumu odwołującego się wyłącznie

do świętych tekstów islamu, w czym bliski był swoim poprzednikom: racjonalistom islamu – mutazylitom. Jednocześnie jednak był zagorzałym fideistą, widzącym w transcendentnym Bogu źródło całej doczesności.

Ta religijność Ibn Hazma wyraźnie ujawnia się w jego osobistej refleksji na kartach *Księgi moralności i sposobów postępowania*. Już z pierwszych słów książki wynika, że mamy do czynienia z głęboko wierzącym muzułmaninem. Jednakże jest to wiara w pełni zracjonalizowana, niemająca nic wspólnego z mistycyzmem, alegorycznym rozumieniem Boga, ekstatycznym podporządkowaniem się jego woli. Jest to religijność muzułmańskiego myśliciela, łączącego platońskie koncepcje doskonałości z muzułmańskim pojęciem Boga i wiary. Co więcej, Ibn Hazm w swojej argumentacji odwołuje się do metodologii zaczerpniętej z dobrze mu znanej logiki Arystotelesa.

W książce jednak chodzi przede wszystkim o moralność muzułmańską, w imię której Ibn Hazm konstruuje model szlachetnego człowieka (*al-insan al-fadil*). Tylko taki człowiek może osiągnąć pełnię szczęścia w życiu doczesnym i na tamtym świecie. Choć relacje między Bogiem i człowiekiem stanowią bezwzględna podstawę wszelkiej rzeczywistości, to jednak Ibn Hazm skupia się na związkach człowieka z jego współbraćmi.

Dobro człowieka na ziemi wynika bowiem z poszanowania bliźniego i z umiejętności współżycia z ludźmi. Jak odnajdywać właściwą drogę postępowania w plątaniu ludzkich charakterów i skomplikowanej rzeczywistości społecznej? Ibn Hazm szuka rozwiązania w definiowaniu wyraźnych przeciwieństw, które stają się drogowskazami. Przyjaźń–wrogość, odwaga– tchórzostwo, szlachetność–podłość, a przede wszystkim sprawiedliwość i tyrania – to przeciwieństwa powracające w toku rozmyślań Ibn Hazma. Wydawałoby się, że są to kategorie czy opozycje typowe dla etyki w każdej kulturze i w każdym czasie. Jednakże w rozmyślaniach Ibn Hazma łatwo dostrzec pewne elementy typowe dla cywilizacji świata muzułmańskiego, a właściwie dla struktury społeczeństwa w owych czasach. Podstawowy podział społeczny opierał się na rozgraniczeniu między wykształconą i rządzącą elitą a ciemną masą pospólstwa. Historia świata muzułmańskiego w tej formie, w jakiej ją znamy, jest historią owej elity, o reszcie społeczeństwa wiemy niewiele. Ibn

Hazm, reprezentując elitę, z pogardą spogląda na niższe warstwy i z oburzeniem stwierdza: „Niesprawiedliwość ze strony pospólstwa zasługuje tylko na karę” (62). Gdzie indziej pogardliwie mówi o niektórych zawodach („mężczyźni i kobiety zarabiający na życie graniem na flecie, zamiataniem podwórek, pracą w rzeźniach, ludzie mieszkający w winiarniach gromadzących samych podleców oraz ludzie doglądający bydła” to jego zdaniem „łotry wykonujący najpodlejsze zawody” [314] czy wreszcie, z typową dla muzułmańskiej elity tego okresu nutką rasizmu, źle się wyraża o Murzynach („król Sudanu jest podłym Murzynem, odkrywającym wstydlive części ciała, jest głupi” [243]).

Nigdzie nie ma jednak pogardy opartej na cenzusie majątkowym. Ten w islamie zawsze był drugorzędny. Liczyły się wartości moralne i intelektualne. Ibn Hazm wyraźnie stwierdza, że majątek nic nie znaczy. Istotne znaczenie mają dla niego zalety umysłu, wykształcenie, wyrafinowanie. A wykształcenie w społeczeństwie muzułmańskim nigdy nie było związane ze statusem majątkowym, zdobyć je mógł każdy, kto pragnął się poświęcić nauce.

Mimo religijnych i socjalnych uprzedzeń, które nie tyle dyskredytują autora, ile odzwierciedlają rzeczywistość społeczną muzułmańskiej Hiszpanii, *Księga moralności i sposobów postępowania* jest jednym z najdoskonalszych dzieł arabsko-muzułmańskiej aforystyki. A ma długie tradycje, sięgające czasów przedmuzułmańskich, w których tworzył arabski Ezop: Lukman¹. Później pełne maksym są tradycje (hadisy) proroka Mahometa; dotrzymuje im kroku apokryficzna zapewne aforystyka kalifa Alego² i filozoficzne aforyzmy Al-Farabiego³. Aforystyka Ibn Hazma łączy filozoficzną refleksję z typowo muzułmańską religijnością i czystym humanizmem wybitnego myśliciela.

Ten humanizm to adab – sztuka wyrafinowanej kultury ujętej w piękną formę literackiej arabszczyzny. Do kanonów adabu należy chaotyczne konstruowanie dzieła, niemniej jest to zawsze chaos zamierzony. Ibn Hazm chce oddać sprawiedliwość adabowi, stara się być chaotyczny, ale nie do końca mu się to chyba udaje. U Ibn Hazma ów adab nie jest typowy: zamiast przewrotnego chaosu (przewrotnego, bo służącego mimo wszystko uporządkowaniu wiedzy odbiorców), często pojawia się tendencja do klasyfikowania, porządkowania i posługiwania się ścisłymi regułami logiki

Arystotelesowskiej. Niepohamowana chęć zyskania równowagi, jako podstawa wszelkiego szczęścia i etyki, wkradła się również na karty dzieła Ibn Hazma. I dlatego odchodzi daleko od typowego adabu tworzonoego w IX wieku na arabskim Wschodzie przez Al-Dżahiza (zm. 869) czy Al-Mubarrada (zm. 898), a nawet od jego hiszpańskich kontynuacji w dziełach Ibn Abd Rabbihiiego (zm. 940). Ta dyscyplina myślenia miała później zaowocować w twórczości najwybitniejszego myśliciela arabskiej Hiszpanii: Awerroesa (zm. 1198).

Dopiero kiedy porównać *Kitab al-achlak wa-as-sijar* z systematycznymi dziełami etycznymi, opartymi na dziedzictwie greckim, jak na przykład *Tahzib al-achlak* (Kształcenie moralności) Miskawajhiiego (zm. 1030), można stwierdzić, że książeczka Ibn Hazma należy do prozy adabowej. W odróżnieniu od dzieła Miskawajhiiego ściśle podziały, sztywna konstrukcja to nie jest domena zbioru Ibn Hazma. Proza ta służyć miała czytelnikowi, przyciągać go zmiennością tematyki i żywym stylem.

Mamy zatem w książce Ibn Hazma do czynienia z rezultatem połączenia dwóch kultur – tradycji arabskiego Wschodu, która nadała mu formę językową i podbudowę religijną, oraz nowej cywilizacji arabsko-hiszpańskiej, łączącej dziedzictwo Wschodu z myślą chrześcijańską Europy.

Twórczość Ibn Hazma uniknęła chrześcijańskiego całopalenia okresu rekonkwisty dlatego, że zanim w Hiszpanii doszło do niszczenia wszystkiego, co muzułmańskie, dzieła Ibn Hazma zasłynęły na arabskim Wschodzie, gdzie zyskały wielką popularność. Przetrwała również *Kitab al-ahlāq* co najmniej w 5 rękopisach.

W czasach nowożytnych wydawano ją po wielokroć, poczynając od 1906 roku; przetłumaczono na hiszpański (Miguel Asín, Madryt 1916) i francuski. Ten ostatni przekład jest dołączony do wydania przygotowanego przez Nadę Tomiche (Ibn Hazm, *Épître morale (Kitāb al-ahīāq wa-l-siyar)*, Bejrut 1961). Najnowsze wydanie krytyczne tekstu zostało przygotowane przez Evę Riad i wydane w Uppsali w 1980 (Ibn Hazm al- Andalusī, *Kitāb al-'axlāq wa-s-siyar ou Risāla fi mudāwāt an-nufūs wa-tahdīb al-'axlāq wa-z-zuhd fi r-raḍā'il. Introduction. Édition critique. Remarques*).

Przekładu dokonałem jeszcze na podstawie wydania N. Tomiche, a po ukazaniu się opracowania E. Riad przekład uzupełniłem, wykorzystując tę ulepszoną edycję tekstu.

Numeracja myśli w zasadzie oddaje tę, jaką zastosowała E. Riad. Jedynie w kilku wypadkach, przede wszystkim ze względów czysto formalnych (by na przykład nie przerywać myśli w połowie) i dla wygody Czytelnika wprowadzałem drobne modyfikacje, głównie na początku książki.

Na końcu zamieszczam słowniczek wybranych terminów etycznych zawartych w *Księdze moralności i sposobów postępowania*.

Janusz Danecki

Wydawnictwo Dialog (c) Copyright wersja elektroniczna

¹ Lukman, legendarny arabski mędrzec z czasów przedmuzułmańskich; w XV wieku przypisano mu autorstwo arabskiej przeróbki bajek Ezopa.

² Kalif Ali, Ali Ibn Abi Talib (zm. 661), zięć i brat stryjeczny proroka Mahometa, kalif w latach 656-661. Główna postać nurtu szyickiego w islamie. Przypisuje mu się zbiór mów i maksym zatytułowany *Nahdż al-balagha* (Ścieżka wymowności; polskie wydanie fragmentów: *Aforyzmy*1981).

³ Al-Farabi (zm. 950; łac. *Alpharabius*), arabski filozof arystotelik i muzykolog; napisał również wybór aforyzmów zatytułowany *Fusul al-madani*(Aforyzmy męża stanu).

Wydawnictwo Akademickie DIALOG

specjalizuje się w publikacji książek dotyczących języków, zwyczajów, wierzeń, kultur, religii, dziejów i współczesności świata Orientu.

Naszymi autorami są znani orientaliści polscy i zagraniczni, wybitni znawcy tematyki Wschodu.

Wydajemy także przekłady bogatej i niezwyklej literatury pięknej krajów Orientu.

Redakcja: 00-112 Warszawa, ul. Bagno 3/219

tel. (0 22) 620 32 11, (0 22) 654 01 49

e-mail: redakcja@wydawnictwodialog.pl

Biuro handlowe: 00-112 Warszawa, ul. Bagno 3/218

tel./faks (0 22) 620 87 03

e-mail: biurohandlowe@wydawnictwodialog.pl

www.wydawnictwodialog.pl

Wydawnictwo Dialog (c) Copyright wersja elektroniczna